

ПРИЛОЗИ

КАСНОСРЕДЊОВЈЕКОВНЕ ПАЛАТЕ У КОТОРУ И БАРУ

Када је у XV вијеку већином далматинских и јужноприморских српских градова завладала Млетачка република, поред промјена у политичком, економском и друштвеном животу, догодиле су се промјене и у умјетности. У градитељству оне се манифестују средином вијека прихватањем облика венецијанске цвијетне готике. У другој половини стољећа за даљи развој стила опет је био пресудан неминовни додир са Италијом и њеном, сада већ ренесансном умјетношћу. Међутим, дошла је тада до израза особеност средњовјековне умјетности нашег приморја — њено непоштовање реда у развоју стилова. Ова се особеност изражава кроз борбу за стварање специфичних форми, за преиначавање директних уплива који долазе са италијанске обале. Стварају се тако у умјетности складне мјешавине стилова каква је била и симбиоза готичких и ренесансних елемената у градитељству позног средњег вијека.

Снажан развој цивилне архитектуре овога времена објашњава се све виднијим издвајањем богатог слоја грађанства из окриља цркве. Приватни домови ових људи и палате јавног карактера показују како једна свјетовна грађевина пружа пуну могућност за умјетничко изражавање, без обзира на њену намјену и функцију. Највећи број палата које се подижу у току друге половине XV и почетком XVI вијека сачуван је у Дубровнику, најбогатијој комуни на нашој обали. На јужном Приморју, гдје су били занатлијски и трговачки центри мањег значаја, такође су прихватане стилске новине, мада је обим градитељске дјелатности био ограничен због специфичних услова живота под влашћу Млетачке републике.

ПАЛАТЕ У КОТОРУ

Котор је 1420. године, последије дужих преговора, прихватио власт Републике. То је значило да се и даље наставља развитак града без опасности од непријатеља који су пријетили његовој независности. Међутим, присуство млетачке власти постепено намеће услове којима се град морао прилагођавати. Ипак су нови господари омогућили оно што се од њих у граду очекивало, а то је било даље развијање трговине и занатства, привредних грана које су чиниле извор некадашњег благостања у граду. Контакт са Венецијом, а такође и са развијеним градовима на нашој обали, међу којима је Дубровник имао водеће мјесто, одразио се прије свега у привредном и политичком животу, али је довео и до промјена у умјетности и култури уопште. Тако је продор хуманистичке мисли истовремен у Котору и у осталим напредним далматинским комунама. У другој половини XV вијека ова појава значи сукоб два свијета, два начина мишљења — новог, окренутог човјеку, и старог, везаног за цркву и склоног мистицизму. У почетку нове идеје прихвата мали број људи, али се временом круг шири и они постају битан фактор живота у Котору. Носиоци хуманистичке мисли били су наследици славних предака, чланови старих породица Буће, Драго, Бизанти, Болица, Пасквалић и други. Начин мишљења тих учених људи, висок степен њихове културе, њихов боравак на италијанским универзитетима и упознавање живота тамошњих људи — све је то утицало на промјене у животу града, које прате и промјене у градитељству.¹ Оне су нарочито видне на споменицима профаног карактера, чије се раскошно рухо поред осталог може објаснити и јачањем свјетовне мисли, еманципацијом од цркве и окретањем човјековом свакодневном животу.

Градитељска дјелатност позног средњег вијека у Котору наставља богату изградњу из XIV вијека, из времена снажног успона града када је Котор у оквиру српске државе био на врхунцу моћи. Мало је материјалних остатака стамбене архитектуре из овог времена,² али на основу фрагмената и на основу архивске грађе³ добијамо слику континуиране грађевинске дјелатности. Када се са овим документима упореде споменици из друге половине XV и почетка XVI вијека види се да су и касносредњовјековни неимари поштовали традицију. Ипак, оно што је за касније вјекове остало као трајна вриједност из времена богате умјетничке активности јесте смисао за урбанизам.

Котор је још у XIII вијеку имао Статут који је регулисао привредни живот града, друштвене односе и комунално уређење-

¹ Р. Ковијанић, *Которски медаљони*, Београд 1976, 66.

² И. Синдик, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа*, Београд 1950, 77—88.

³ Antun Mayer, *Которски споменици I, II*, Загреб 1951, 1981.

ње. У његовим одредбама честа су поглавља која се односе на подизање грађевина. Задатак им је био регулисање правилности изградње, те су постојали прописи који су одређивали величину кућа, мјесто подизања, а у поглављима 235 и 240 говори се о томе како треба на појединим грађевинама да буду постављена врата и прозори у односу на сусједну зграду. Третман сусједства имао је посебно мјесто у Статуту, јер нијесу били ријетки спорови између власника појединих зграда. Често је и кнез излазио да посредује у неким сукобу како би била обезбијеђена правичност изградње. У стварању складне градске цјелине учествују осим службених лица и сви грађани, у првом реду мајстори, пројектанти и архитекти. Стварајући урбанистичко јединство града полазили су од рјешења која су видјели на италијанској обали, па су нашим градовима давали специфичан изглед прилагођен терену и условима неопходне одбране.⁴ Касносредњовјековни урбанистички план Котора поштује наслијеђену структуру уличне мреже и тргова. Нове зграде смјештене су по кривудавим уским улицама које се сијеку под приближно правим углом и образују тако мање блокове са трговима, чија сликовитост чини посебно обиљежје града.

Број сачуваних палата из позног средњег вијека у Котору је мали. Било их је, судећи на основу писаних извора, много више. Неке су од ових грађевина временом преиначаване, пропадале и страдале у бројним земљотресима.⁵

У малој улици у близини цркве св. Николе налазила се касносредњовјековна палата од које је очуван само узан дио фасадног зида стијешњен између двије доцније сазидане зграде. Грађевина је подигнута у другој половини XV вијека. У висини првог спрата очуван је висок једнодјелни прозор. Капители допрозорника и поље изнад преломљеног лука отвора украшени су рељефним лишћем. Уз сам врх прозора су два мала четворолисна отвора опточена профилисаним каменим прстеновима, што је, као и мотив лишћа, карактеристика касноготичке архитектонске декорације. Исте стилске одлике има и бифора коју од доњег спрата дијеле само три реда тесаника брижљиво обрађених и постављених у правилне хоризонталне редове. На капителима колонете и допрозорника бифоре понавља се исти мотив као на доњем прозору. У горњем пољу прозора налази се грб са представљеним пропетим вуком. То је породични грб и на основу њега доводи се у сумњу мишљење да је кућа, како се то у лите-

⁴ И. Синдик, н. дј., 16; Ц. Фисковић, *Наше урбанистичко наслијеђе на Јадрану*, Зборник друштва инжењера и техничара, Сплит 1958.

⁵ И. Стијепчевић, *Вођа по Котору*, Котор 1926, 17.

ратури наводи, власништво породице Буће.⁶ Међутим, с обзиром на чињеницу да је то позната породица, чији чланови још у XIV вијеку имају високе положаје у граду и на српском двору, сигурно је да је њено богатство било потврђивано и великим бројем палата. На основу сачуваног уговора из 1335. године који гласи: »Die VII. mensis martii. Ego Marcus, filius condam Marci de Gugello de Ragusio, concordor cum Micho Buchie de Catharo facere eidem et dare paratas quatuor balconatas duarum columnarum, quamlibet amplio remuno palmo illa sua de mare, pro perperis XII Venetorum quamlibet. Item alias quatuor unius colonne quamlibet pro perperis quinque Venetorum. Item balconcellos decem pro perperis quatuor cum dimidio Venetorum pro qualibet, sicut fuit ille Triphonis Buchie. Insuper obligor dicto Micho fideliter laborare et seruire pro duodecim perperis de cruce mense quolibet laboratorio. Item sibi facere unam fenestram, sicut est illa Medosii in frontata platee, et amplio rem ipsa uno palmo, pro perperis duodecim Venetorum. Et ego quod tenear sibi dare lapides de Corcola de salinis usque ad Pasca proxime venturum. Item dare famulos tres ad laborandum eas, et quod nullum laborerium aliud possim facere, quousque conpleuero suum ad plenum, confiutens recepisse ad presens a dicto Micho pro predictis perperos XXV Venetorum. Et ego dictus Micho obligor dicto Marco soluere naulum lapidum illa die, qua applicuerint Catharum de denariis suis, scilicet dicti concordii Insuper obligamur unus alteri predicta firmiter obseruare sub pena perperorum C, pena non obstante, refutatis quibuslibet legibus, consuetudinibus et statutis. De hoc autem duo sunt similia et publica instrumenta. Actum Cathari in presentia iurati iudicis Nutii Gille et auditoris Pascalis Bartholici,⁷ видимо да су палате ове имућне породице још у XIV вијеку биле раскошне, са богато рашчлањеним фасадама и великим бројем отвора. Зато претпостављамо да се у касном средњем вијеку наставља изградња домова ове породице и вјероватно су и они служили за углед при подизању других приватних палата. Податак да је Никола Маринов Буће био први кнез под Републиком септембра 1420. године⁸ говори да његова породица и даље задржава висок положај у граду.

Зграда у непосредној близини тзв. палате Буће подигнута је нешто касније, на преласку из XV у XVI вијек, и већ носи одлике двају стилова, готичког и ренесансног. Данас је то једноспратница, али на основу података из литературе и сачуваних фотографија знамо да је имала два спрата. Горњи дио зграде је

⁶ О которским касносредњовјековним палатама писали су Ц. Фисковић, *О умјетничким споменицима града Котора*, Споменик САН СЦП, Београд 1953, 86—88; В. Ј. Ђурић, *Котор и околна у Историји Црне Горе*, том II, Титоград 1970, 510—515.

⁷ А. Мауер, н. дј., 403.

⁸ Р. Ковијанић, н. дј., 40.

порушен, а међуспратна конструкција и читава унутрашњост имају нови изглед. Зидови су рађени од добро обрађених тесаника поређаних у правилне хоризонталне редове, а небрижљиво изведене спојнице малтера посљедица су скорашњих преправки на згради. Позном средњем вијеку припада ренесансни портал у приземљу са лунетом у којој се налази рељефна представа сунца са Христовим иницијалима, ИХС. У првом спрату су два прозора, бифора и монофора, постављени непосредно један уз други. У односу на касноготичке прозоре са оближње палате, ови имају једноставнију декорацију.

Када се говори о позносредњовјековном градитељству у Котору, увијек се истиче љепота портала који се налази на палати која је некад припадала породици Бизанти. Многи чланови ове племићке породице истакли су се у доба хуманизма и ренесансе својим образовањем, а међу њима је било и овјенчаних пјесника. Њихове књиге обиљежаване су породичним грбом, који је дјелимично очуван и на порталу.

Дом Бизантијевих зидан је крајем XV вијека, а портал представља једини очуван дио грађевине из тог времена. Све друго на згради временом је, мијењајући власнике, мијењало и изглед, тако да данас не знамо како је палата изгледала, али судећи по декорацији улазних врата била је једна од љепших у граду.

На порталу равни довратници имају полукапителе са укомпонованим представама лавова у пропињању. Лијево и десно од надвратника су фигуре нагих дјечака у чучећем положају. Они, попут атланата, леђима држе кошаре из којих полази ренесансни камени вијенац уплетен од лишћа ловора, хрста и винове лозе. Вијенац опасује пространо правоугаоно поље у којем је лунета, преломљена у тјемени. Централно мјесто у лунети има фигура пантера ослоњеног на стражње ноге. На глави има високу кацигу са лављом главом на врху. Десном шапом пантер држи штит са грбом породице Бизанти. Остало поље лунете покрива бујно лишће касне готике. Највиши дио портала заузимају анђели у лету, изведени у пуној пластици.

Которским статутом било је још 1316. године забрањено подизање кућа над сводовима изнад улица. Изузетно, уз писмену дозволу Општине, могло се прекршити правило. То што су чланови породице Драго на преласку из XV у XVI стољеће сазидали такву палату у близини цркве св. Трипуна свједочи о утицају и значају ове старе которске породице. Мада преграђивана, рестаурисана и прилагођена новој намјени, палата је сачувала неправилан облик основе који је посљедица прилагођавања архитектуре скученом простору у граду. Зидови старе двоспратнице изведени су од добро обрађеног камена са глатким чеоним површинама који је рађен у хоризонталне редове приближно

једнаке висине. Два профилисана подиона вијенца дијеле зграду у хоризонталне зоне, а постављени су у висини доње ивице прозора првог и другог спрата. Најнижи дио зграде чини улични пролаз чији свод носи осам конзола у облику полукапитела са украсом у облику лишћа. На страни окренутој од трга пред катедралом сачувани су по један прозор на првом и другом спрату. Једнодјелни касноготички прозор на другом спрату је првобитан. У доњем дијелу има испуст који носе конзоле у облику лављих глава. Уз прозор се налазе и карактеристичне перфориране конзоле. Прочеље има на првом спрату прозор ренесансног стила. Плочу на његовом доњем дијелу носе три конзоле у облику лавље главе, а изнад профилисаног оквира је забат са рељефом анђела са Христовим иницијалима. На другом спрату је раскошна бифора необичног облика, рађена у готичко-ренесансном стилу. Због зазиђивања доњег дијела прозор је изгубио од првобитне љепоте, али оно што га издваја јесте његов горњи дио, односно необични „висећи“ лукови.

ПАЛАТЕ У БАРУ

Период касног средњег вијека у Бару је отпочео крајем XIV вијека, у немирно доба када се на власти у граду смјењују господари Зете Балшићи, потом Лазаревићи и Бранковићи. Као претеденти на ову територију појављују се тада и Млечани, који ће градом коначно завладати 1443. године.

Позносредњовјековне палате из времена прије доласка Млечана зидане су углавном у старом дијелу града, на троугаоном простору који почетком XV вијека већ има формирану урбанистичку шему наслијеђену из прошлости. Правилност зидања регулисана је и овдје статутом⁹ чије су се одредбе, прилагођаване новим условима живота и незнатно мијењане, поштовале и у позном средњем вијеку. Велике зграде, међу којима и општинска палата, кнежев двор и домови угледних грађана, нијесу очувани. Постоје само остаци темеља и писани документи који потврђују њихово постојање. Сигурно је да су биле богато украшене. Међутим, оно што је из предмлетачког доба очувано, неколико монументалних грађевина, стилски је повезано са ранијим градитељством средњег вијека. Стална опасност од непријатеља условила је да грађевине личе на тврђаве у којима су власници имали сигурност. При зидању се најчешће ослањало на романичке канцепције, грађевине су имале снажне зидове, небрижљиво обрађене и са малим прозорским отворима. Једна од

⁹ Барски статут није сачуван, али се на основу тога што су статут у XIII вијеку имали готово сви наши приморски градови, чак и они мање значајни од Бара, сигурно се може рећи да га је имао и овај град и да су у њему постојале одредбе о грађењу.

тих зграда је и грађевина обиљежена у литератури као објекат 100.¹⁰

Ова монументална палата била је у посједу једне од барских властeosких породица. Има правоугаону основу, приземље и спрат. Зидови су рађени од грубо притесаног камена повезаног у хоризонталне редове небрижљиво изведеним спојницама. Међуспратна конструкција, коју су носиле камене конзоле, није очувана. Главни портал зграде налази се у приземљу јужног зида, једноставног је романичног облика и завршен сегментним луком. Мањи по димензијама је портал на сјеверној фасади, који има сличан облик. Прозори приземља су издуженог правоугаоног облика — „пушкарнице“. Зидови у висини првог спрата су изведени прецизније од оних у приземљу. На јужној фасади, изнад портала, налазио се озидан одбрамбени балкон са отвором кроз који је контролисан прилаз згради. Прозори првог спрата невеликих су димензија и једноставног правоугаоног облика. По калканским зидовима види се да је кров био двосливан.

Од овог је градитељства значајније градитељство које се развија у вријеме када Баром влада Република.

Усљед повећања броја становништва, градско насеље се шири и излази из бедема који описују стари дио града. Сјеверозападно подграђе било је прије доласка Млечана дјелимично насељено, а по њиховом доласку овај дио града добија посебан значај. За нове господаре је било примарно подизање снажних бедема, како би се што боље осигурао град, значајан због своје истурености према границама турских територија. Када су одбрамбени зидови и куле били довршени, унутар тог простора отпочиње обнављање постојећих и подизање нових грађевина. Посебна пажња поклања се изградњи објеката који су имали значај за цио град. У финансирању ове изградње учествују сви грађани, али и Венеција, која је била приморана да шаље новац у осиромашени град.

Једна од најзначајнијих грађевина у Старом Бару јесте архиепископска палата.¹¹ Зидана је у више наврата од XIV па све до XVI вијека. Основа грађевине може се подијелити на два дијела — југозападни, правилније ријешен, и сјевероисточни, чија је основа много компликованија. Комплексност основе објашњава се дугим зидањем, а и намјеном грађевине. Југозападни дио има фасаду која сличи фасади цркве, у просторијама се налазе остаци фресака и медаљони за освећивање, што значи да је овај дио грађевине имао култни карактер. Сјеверозападни дио, издијелен на више мањих просторија, служио је за становање. Хронолошки је тешко пратити ток преграђивања на палати. По конструкцији зидова и њиховом склопу види се да је старији дио

¹⁰ Ђ. Бошковић, *Стари Бар*, Београд 1962, 66.

¹¹ Ђ. Бошковић, н. дј., 89—98.

онај на сјеверозападу, који је, међутим, временом изгубио свој првобитни изглед. Југозападни дио комплекса касније је дозидан. Њега чине двије просторије са основом у облику приближно правилног правоугаоника. Предња велика просторија није имала ни међуспратну конструкцију ни преградне зидове, па је вјероватно служила за свечане скупове. Иза ње је такође непреграђена просторија нешто мањих димензија која је имала исту функцију. Начин на који су изведени зидови што образују овај дио грађевине говори да су из касног средњег вијека. Нарочито је пажљиво обрађена западна фасада. Њен зид рађен је од добро отесаних квадера сивог кречњака (понегдје само има и ружичастих комада). Тесаници су различите величине, тако да и хоризонтални редови немају сви исту висину. У приземљу су романични потрал и три правоугаона прозора у горњем дијелу зида. Ови прозори нијесу првобитни и постоје трагови у зиду на основу којих се види да су имали готичке завршетке у облику забата преломљених у тјемени. Остали зидови имају грубљу обраду и више трагова презиђивања.

У близини архиепископске палате налази се објекат 136,¹² који је постојао у средњем вијеку па је онда по доласку Млечана претрпιο знатне измјене. У XIV и у првој половини XV вијека вјероватно су у овој репрезентативној палати боравили српски, односно зетски владари, а у млетачко доба кнежеви. Сложена основа зграде посљедица је зидања у више наврата. Југозападни дио подигнут је у зрело доба средњег вијека. Зидови имају романичку и готичку структуру а знатне су и преправке из турског доба. Најбоље сачувана, западна фасада у доњем дијелу изведена је од грубо обрађених квадера кречњака. Горњи дјелови, изведени полагањем добро обрађеног камена у хоризонталне редове, дају фасади касносредњовјековни изглед. Сви зидови подијељени су у спратне зоне са два вијенца у облику плоче и тордиране траке. Ови су декоративни вијенци дјелимично уништени, а њихови су фрагменти искоришћени за оквире прозора. Не знамо како су првобитно изгледали отвори на згради, јер су сви зазиђивани и поново отварани по неколико пута.

Потпуну слику карактеристика зидања из позног средњег вијека пружа нам објекат 147,¹³ једна од најбоље очуваних зграда у читавом Старом Бару. Палата је подигнута у млетачко доба и служила је за градску царинарницу. Има основу у облику четвороугаоника са незнатним неправилностима које су посљедица прилагођавања терену. Сва четири зида, приземље и спрат, сачувани су у потпуности. Брижљиву обраду имају нарочито западна и сјеверна фасада. Изведене су од оклесаних квадера по-

¹² Ђ. Бошковић, н. дј., 134—146.

¹³ Ђ. Бошковић, н. дј., 99—101.

ређаних у хоризонталне редове. Употребљени кречњак је сиве боје, само понегдје има и ружичастог. У приземљу зграде тесаници имају веће димензије него они на спрату. Друга два зида лошије су изведена и на њима има трагова каснијих интервенција. У приземљу западне и сјеверне фасаде су два лучна отвора са луковима изведеним од ружичастог камена. Западна фасада има два, а сјеверна један прозор. Правоугаоног су облика и са профилисаним оквирима изнад којих је натпрозорник који излази из равни зида. Више него на било којој другој згради у Бару, овдје се водило рачуна о пропорцијама. Зато су прозори постављени симетрично, а изнад првог спрата је дозидано још око 80 см зида, па хоризонталне зоне које су ограничене подионим вијенцима у облику тордиране траке дјелују складно.

Исти начин грађења као код јавних грађевина може се пратити, само у нешто скромнијем облику, и на приватним домовима барске властеле и венецијанаца који подижу домове у граду у којем су вршили све значајније функције.

Међу најбоље очуваним приватним палатама је и грађевина која се налази у старом дијелу града, подигнута крајем XV и почетком XVI вијека. У литератури је назначена као објекат 85.¹⁴ Основа зграде је приближно квадратног облика. Осим приземља постоје и три спрата. Зидови су на згради изведени различито. Од релативно добро отесаних квадера озидани су сјеверни и западни зид, јер је у Бару било уобичајено да дјелови зграде који су највише изложени погледу имају брижљивију обраду. Зато је зидање других фасада на овом објекту знатно грубље. Западна фасада има у приземљу два портала који су постављени један уз други. Кроз јужна врата, која су била завршена сегментним луком, улазило се у конобу. Сјеверни портал водио је ка унутрашњем степеништу. Он је изнад равног надвратника имао лунету. Прозорски отвори у приземљу, по један на западном и сјеверном зиду, мали су по димензијама а имају правоугаони облик. Просторије првог спрата вјероватно су служиле као спаваће собе. На овом спрату првобитно су била на западној страни два прозора, на сјеверној један и три на јужном зиду. Прозори јужног зида су преправљени у турско вријеме, а тада је отворен и трећи прозор на западној фасади. Прозори који су из касног средњег вијека и који се налазе на западној и сјеверној фасади имају квадратни облик са засјеченим оквирима и сегментним луковима изнад. Други спрат има веће и богатије обрађене прозоре, па, судећи по томе, овдје су биле простране одаје за породичне свечаности. На западној фасади су два велика прозора, вјероватно исти распоред је био на источној страни, док на сјеверној и јужној постоји по један отвор. Најбогатију декорацију имају прозори на западној страни. Правоугаоног су

¹⁴ Ђ. Бошковић, н. дј., 56—59.

облика, уз доњу ивицу стајала је плоча коју су носиле двије камене конзоле. По траговима у зиду види се да су прозори били завршени готичким забатима. Оквири су вјероватно имали архитектонску декорацију. Сјеверни и јужни прозори били су као и они у првом спрату, са усјеченим каменим оквиром и сегментним луком изнад. Од трећег спрата сачувало се врло мало. Једино на сјеверној страни је остао траг једног прозора малих димензија. Вјероватно су овдје биле просторије за послугу. Фасаде зграде подијељене су са два профилисана вијенца у три хоризонталне зоне. Они су постављени у висини доњег руба прозора на другом и трећем спрату.

Једна од стамбених палата налази се у непосредној близини важних објеката, архиепископске палате и објекта 136, па се по њеном положају и по репрезентативности претпоставља да је била власништво неке богате породице. Зграда има основу правоугаоника са нешто помјереним странама. Темељи су јој још из средњег вијека, а у позном средњем вијеку добила је приземље и три спрата. Међуспратна конструкција није очувана, а носиле су је камене конзоле које се још виде у зиду. Пошто су у приземљу зграде постојала три отвора за врата, претпоставља се да је овдје била нека радионица или трговина, јер је у касном средњем вијеку било уобичајено да занатлија има радионицу и продавницу у кући у којој живи. Од архитектонске декорације очувана су два ренесансна прозора у трећем спрату. Правоугаоног су облика са профилисаним потпрозорницима који нијесу идентични па су вјероватно то дјелови неких других прозора са исте грађевине. На једном од прозора зграде налази се допрозорник који има једноставан ренесансни капител. Зграда је у литератури наведена као објекат 138.¹⁵

Касном средњем вијеку, и то млетачком периоду, припада зграда приватног карактера обиљежена као објекат 146.¹⁶ Имала је правоугаону основу, приземље и два спрата. Зидана је добро обрађеним тесаницима постављеним у хоризонталне редове са узаним спојницама малтера. Очувани су боље само западни и јужни зид. Западна фасада је имала три улаза. Један је зазидан, а остала два водила су према степеницама, односно просторији у приземљу у којој се вјероватно налазила нека занатска радионица или продавница. Прозорски отвори су оштећени, њихов распоред не знамо, али се види да су били велики и вјероватно су имали раскошну декорацију. По доњој ивици отвора првог и другог спрата иду хоризонтални вијенци који дијеле фасаду у три зоне.

Све ове зграде, барске и которске, припадају истом типу касносредњовјековних палата које се истовремено зидају на чи-

¹⁵ Ђ. Бошковић, н. дј., 98.

¹⁶ Ђ. Бошковић, н. дј., 99.

тавој источној обали Јадрана. То потврђују остаци самих споменика, а такође и писани документи.

У Старом Бару се о архитектонској концепцији палата може говорити на основу материјалних података.¹⁷ У Котору нема боље сачуваних грађевина које би пружале потпуну слику о томе како су поједине грађевине конципирани и како су конструисани њихови поједини дјелови. О овим грађевинама можемо говорити на основу упоређивања са дубровачким палатама из позног средњег вијека, које су биле директан узор которским градитељима.¹⁸

Касносредњовјековна палата, приватни дом или грађевина друштвеног значаја, имала је најчешће правоугаону основу. Често је она неправилног облика, са зидовима који нијесу паралелни, јер је било неопходно максимално коришћење простора и прилагођавање терену. За Стари Бар је још карактеристично да су монументалне грађевине зидане током дужих временских периода, а последица тога су компликоване, неправилне основе многих објеката.

Палате из позног средњег вијека су вишеспратнице. Имају приземље, један, а често два или три спрата, што је зависило од богатства власника уколико се радило о стамбеној згради, или од значаја грађевине када се радило о објекту јавног карактера.

У приземљу ових зграда налазила се коноба, у коју се широким отвором улазило директно са улице. Отвор је водио до степеница које су ради већег искоришћавања простора постављане уз бочни зид, тако да су врата на фасади због тога била асиметрично постављена. Пространо приземље, поред тога што је коришћено као остава, могло је да буде искоришћено као радионица или продавница. У том случају ради се о палатама имућнијих занатлија, какви су били у Бару објекти 138 и 146. На оваквим су грађевинама постојала онда два или три портала. Прозорски отвори у приземљу су мали и често заштићени гвозденим решеткама.

Горњи спратови у палатама служили су за становање. До њих су водиле степенице — дрвене, уколико су у самој кући, а камене, када су споља призидане уз фасаду. На првом спрату је била кухиња, собе за спавање и собе за пријем. О изгледу ових просторија можемо говорити углавном на основу писаних извора. Међутим, постоје у неким од ових грађевина нише у зиду по којима видимо да су се у кухињи на спрату налазила зидана огњишта, камини, а удубљења у зиду служила су и за умивање и за прање посуђа. Репрезентативније палате имале су велику дворану на једном од спратова, која није била издијељена пре-

¹⁷ Ђ. Бошковић, н. дј., 217—243.

¹⁸ Опис дубровачких палата касног средњег вијека дао је Ц. Фисковић, *Наши градитељи и китари XV и XVI стољећа у Дубровнику*, Загреб 1947.

градним зидовима као остале просторије. У оваквим су одајама одржавани свечани породични скупови. У њиховим зидовима постојао је камени намјештај — поред камина, ту су се налазиле полице и камена сједишта. У већим кућама ови су дјелови имали богат украс изведен у камењу.

Просторна концепција грађевина профаног карактера, које су имале јавни карактер, није се битно разликовала од организације простора у стамбеним кућама. Оне се у Бару, гдје су једино и очуване, издвајају само својом величином и сложеном основом. Битних разлика у компоновању простора међу овим грађевинама нема, можда и због тога што су многе од јавних палата касније адаптиране у стамбене зграде.

За подизање касносредњовјековних палата у Котору и Бару коришћен је искључиво камен. Због добрих својстава, и због естетског квалитета такође, он је имао многоструку примјену. Поред зидова, од камена су рађени и оквири прозора и врата, а употребљаван је и за архитектонску и скулптуралну декорацију.

Од свих врста камена највише се употребљавао кречњак. И у Котору и у Бару га је било доброг квалитета у непосредној околини. При изради зидова користи се кречњак у облику добро обрађених паралелопипеда. Када је кречњак коришћен у специјалне сврхе, нпр. за извођење, сводова и лукова и других архитектонских елемената, специјално је обрађиван и добијао је облик који одговара намјени. Кречњак је најчешће сиве боје, а само изузетно коришћен је зелени шкриљасти пјешчар или кречњак ружичасте боје (као на архиепископској палати у Бару).

Елементи архитектонске декорације, нарочито код репрезентативних палата, изведени су од бијелог камена који се овдје, као и у остале далматинске градове, увози са Корчуле.¹⁹

Опека је грађевински материјал чија примјена у касном средњем вијеку није велика. Понекад, и од ње се изводе лукови прозора и портала, пећи и димњаци, а рјеђе су овим материјалом поплочана приземља.

У средњем вијеку дрво је имало широку примјену у градитељству. Међутим, када је у XIII и XIV вијеку статутима забрањено подизање дрвених кућа због честих пожара, и његова примјена се смањује. У касном средњем вијеку користи се најчешће само за међуспратне конструкције.

Као што је просторна концепција слична за све палате касног средњег вијека тако су слични и сви конструктивни елементи који чине склоп архитектонских објеката. Који ће еле-

¹⁹ У уговору између которског грађанина Миха Буће и клесара Марка Gugello (Maier, н. дј., 403) види се да је камен увожен још у XIV вијеку и да су богати наручиоци изричито захтијевали да се при градњи користи овај камен одличног квалитета.

менти бити коришћени и на који ће начин бити изведени — то зависи прије свега од намјене грађевине. Битан значај има и материјал од којег је грађевина сазидана. При грађењу барских палата у касном средњем вијеку (прије доласка Млечана) на прво мјесто ставља се њихова утилитарност. Оваквим захтјевима одговара и конструкција самих зграда. Њихови зидови су снажни, рађени од лоше обрађеног камена и на лицу и на наличју, а зид је испуњен комадима ћерамиде, опеке и камена утопљеног у густ малтер. Водило се овдје прије свега рачуна о томе да се камен и малтер споје у чврсту, монолитну масу. Непријатно добу у којем су грађене ове палате одговарају мали отвори чијем се декоративном изгледу не поклања пажња.

Доласком Млечана у Бар и Котор градитељство се обогаћује новим утицајима из Венеције. Пред пројектанте стамбених зграда и друштвених објеката поставља се, поред практичности, и захтјев за естетским обликовањем. Због тога су сада конструктивни елементи обрађени на такав начин да доприносе складу и љепоти грађевине.

Зидови су у позном средњем вијеку, као и раније, рађени тако да су лице и унутрашња страна обложени тесаницима а језгро је испуњено каменом, комадима опеке и ћерамиде. Употријебљени тесаници пажљиво су обрађени, нарочито на чеоној страни. За разлику од старијег начина извођења зида као потпуно равне вертикалне површине, сада се фасаде дијеле вијенцима у хоризонталне зоне. Формирању спрата као засебне цјелине доприноси и то што се поједини дјелови зида омеђени вијенцима разликују и по начину зидања.

На архитектонским објектима у Бару и Котору постоје у зидовима отвори за врата и прозоре чији је првобитни распоред данас тешко пратити због тога што су у Котору остаци палата фрагментарни, а на барским споменицима чести су трагови зазиђивања и поновних отварања који су измијенили првобитни однос отвора и остале зидне масе. Из писма које је млетачки Сенат 1447. године послао у Бар²⁰ видимо да су зазиђивања била наређивана, али исто тако да се од 1447. године забрањивало отварање великих прозора и врата на грађевинама које су тада зидане. Ово може објаснити разлику између барских и которских грађевина, јер су которске, судећи по ономе што је од њих остало, имале богато рашчлањене фасаде. Облик и величина отвора мијењали су се од грађевине до грађевине. Условљени су били или њеним значајем или богатством власника. Конструкција оквира прозора и врата била је камена и посебна пажња поклањана је изради њихових оквира, надвратницима и горњим дјеловима прозора који носе велика оптерећења зидова.

²⁰ Ђ. Бошковић (н. дј., 221) доноси текст овог документа на латинском и његов пријевод.

Међуспратне конструкције палата нијесу очуване. По остацима се види да су се њихове греде ослањале на конструкционе зидове преко конзола или су биле постављене на испуст који је, нарочито у раноренесансним грађевинама Бара, настајао као посљедица тога што зидови приземља и спрата нијесу имали исту дебљину. Могле су греде бити постављене и у зиду на мјестима која су за то била предвиђена.

Кровови су највише били изложени утицају времена и нијесу сачувани у првобитном стању. Покривач је обично носила дрвена кровна конструкција и, судећи по завршецима зграда, кровови су могли бити равни, двоводни или четвороводни.

Фасаде барских и которских профаних споменика из касног средњег вијека у основи су конципиране на исти начин. За вријеме када у градитељству још живе традиције средњовјековне архитектуре карактеристично је да се отвори на фасадама постављају тако да одговарају унутрашњој подјели простора. Њихова функционалност тада је била примарна. Овакво третирање фасадног зида дуго се одржало у барском градитељству. Ту, на примјер, на објекту 85 који је саграђен на прелазу из XV у XVI вијек, видимо да се, и поред елемената раноренесансне архитектонске декорације, још задржао несиметричан распоред отвора на зидовима. Међутим, у Старом Бару постоји и грађевина, зграда бивше царинарнице, на којој се, под утицајем ренесансних схватања, смишљено водило рачуна о томе како да се досљедно спроведу закони симетрије на фасадама.

Прозори и врата, који су по својим функцијама имали битан значај за грађевину, исто тако доприносе својим обликом, обрадом и величином и њеним естетским квалитетима. Што се тиче облика отвора, они су углавном исти у оба града, осим што се у Бару, за потребе одбране, често отварају прозори и врата малих димензија са романичким сегментним луцима изнад. Ипак су репрезентативне палате и овдје имале велике и богате портале и прозоре као оне у Котору. У прелазном готичко-ренесансном периоду још су чести прозори са отворима завршеним шиљатим луком поврнутим у тјемени. То су тзв. „сараценски прозори“ (*fenestre saracenesche*).²¹ Овакве отворе имају прозори на архиепископској палати и на објекту 85 у Бару, а у Котору палата Буђе, зграда у њеној близини и палата породице Драго. У доба ширења ренесансног стила, крајем XV и почетком XVI вијека, отвори за прозоре и врата су најчешће са равним надвратницима односно натпрозорницима. У литератури се они називају „римски прозори“ (*fenestre romane*). Има их у Бару на палати царинарнице, а у Котору на палати Драго.

Када се упореде палате једног и другог града стиче се утисак да су которске имале раскошнију архитектонску декорацију

²¹ Ц. Фисковић, н. дј., 66.

распоређену на порталима и прозорским оквирима. Бујна декорација касне готике са тада омиљеним мотивом лишћа краси прочеље тзв. палате Буће. Њени велики отвори и њихов камени украс припадају касноготичком схватању. Нова рјешења донијело је прихватање раноренесансних мотива у декорацији. Оквири прозора и врата имају сада смиренији, једноставнији украс. Комбинација елемената новог и старог примијењена је на једном истом елементу (нпр. портал Бизантијеве палате), али је чешће да се јединство стила исказује на начин донекле сличан дубровачкој Дивони.²² Постоји у Котору палата Драго која на прочељу има на првом спрату једноставан ренесансни прозор, а на другом раскошну касноготичку бифору.

За разлику од которских, барске грађевине имале су скромнију архитектонску декорацију. Ова се разлика може објаснити различитим статусом градова у доба млетачке окупације. Которско трговачко племство имало је довољно новца да, када се ради о подизању већих грађевина, позове градитеље и клесаре из градова у којима је тај занат био развијенији него у њиховом граду. Барски су градитељи, притиснути наредбама млетачке власти, прије свега водили бригу о одбрани града и његовој заштити. Када се радило о профаним грађевинама, на првом мјесту била је њихова утилитарност. Међутим, по фрагментима пронађеним у граду или који се налазе на споменику из 1881. г.²³, видимо да је каменог украса на порталима и прозорима било и овдје. Најчешће се ради о касноготичкој а само ријетко и раноренесансној декорацији. Љепоту појединих барских зграда чини њихова раноренесансна концепција у формирању фасада. На њима нема богате декорације и великих вишедјелних прозора. Оне снажно дјелују управо својом једноставношћу, која је постигнута добро прорачунатим односима површина и пажљиво обрађеним ренесансним оквирима прозора. Њиховом складу доприносе и ренесансни хоризонтални вијенци.

За обраду декоративних елемената оба града карактеристично је мајсторство којим су изведени сви њихови дјелови. Остварено је јединство архитектуре и декорације, које чини битну естетску вриједност дјела.

Неукост мајстора, међутим, дошла је до израза у обради скулптуре. У Котору је, на порталу Бизантијеве палате, остварена касноготичка повезаност архитектуре и скулптуре. Јасно је уочљив контраст између добро изведених детаља и фигура анђела које су дате невјешто, са непознавањем грађе тијела и природног пада драперије, те ове фигуре, умјесто да сугеришу по-

²² Ц. Фисковић, н. дј., 135.

²³ У овај су споменик узидани многи дјелови архитектонске декорације који су били откопани поред појединих објеката. На њему се налазе и фрагменти који су се првобитно налазили на профаним грађевинама, на архиепископској палати, објектима 85, 136 и другим. Ђ. Бошковић, н. дј., 228.

крет, дјелују укочено. Исту особеност има истовремена скулптурална декорација на порталима неколико дубровачких грађевина. На основу овога се претпоставља да су и врата которске куће радили дубровачки мајстори.

Градитељи касносредњовјековних палата и клесари њиховог каменог украса били су најчешће занатлије који су радили у домаћим радионицама. У Котору су, у архивским списима, сачувана имена неких од ових људи.²⁴ На приватним палатама у другој половини XV вијека ради Дубровчанин Петко Прибинић, који је у Котору био једно вријеме настањен. Радио је 1458. године на кући Добрушка Трипова Болице, а нешто касније зида кућу Нику Мата Бизантија. Овај је мајстор радио и у другим мјестима у Боки Которској. Дубровачки мајстори који раде у Котору су и Младен Братић Љубише, Палмо Иванковић, затим клесари Радо и Прибил. Значајно је за которско градитељство и то што је овдје у два наврата, 1485. и 1507. године, боравио Паскоје Миличевић, градитељ Дивоне.²⁵

Барски архивски списи нису сачувани и о дјелатности касносредњовјековних мајстора у граду мало се зна. То да су дубровачки мајстори радили и у овом граду види се из докумената који су сачувани у Дубровнику.²⁶

У XIV вијеку у Котору су постојале радионице у којима су градски мајстори или они досељени из других градова радили и подучавали велики број ученика. Из уговора који су тада склапани²⁷ видимо да су се мајстори обавезивали да ће ученике научити занату, да ће им обезбиједити стан, храну и одијело, а на крају им дати клесарски алат. За узврат шегрт, је требало да служи мајстору и да му помаже у раду. Овако добро организоване радионице XIV вијека у граду славног неимара Вите постојале су и у XV и XVI вијеку и имале мајсторе који су радили на подизању грађевина профаног карактера.

Бар је имао дугу традицију у градитељству и дао је велики број истакнутих мајстора, међу којима и Михоја Брајкова. Сигурно је да се ова традиција, у мањем обиму, наставила у XV и XVI вијеку.

Поред домаћих помињу се, мада врло ријетко, и страни мајстори. У Котору је деведесетих година XV вијека боравио Иван из Млетака²⁸ који је, као плаћени општински клесар, био

²⁴ Податке из грађевинских уговора који се чувају у Которском архиву даје Ц. Фисковић, *Споменик САН СIII*, 89.

²⁵ Л. Веригић, *Дубровачки градитељ Паскоје Миличевић*, Издање конзерваторског завода за Далмацију у Сплиту, 1948.

²⁶ Ц. Фисковић, *Наши градитељи и китари XV и XVI стољећа у Дубровнику*, даје податак да је у Бару крајем XV вијека боравио дубровачки мајстор Радослав Радомановић.

²⁷ А. Мауер, н. дј., 123.

²⁸ Ц. Фисковић, *Споменик САН СIII*, 89.

вјероватно запослен на некој од јавних палата. Можда су и у Бару, гдје је живио велики број Венецијанаца, боравили и радили мајстори који су долазили из Италије.

Развијена дјелатност мајстора-градитеља и клесара у XV и XVI вијеку, који су из радионица Дубровника, Корчуле и других центара одлазили да раде у све градове Приморја, утицала је на јединство стила профаних касносредњовјековних палата.

Зидајући велељепне палате у касном средњем вијеку наши су неимари обогатили приморске градове великим бројем домова угледних људи, а такође зградама чије је подизање користило цијелом граду. Кориолан Ђипико у Трогиру, породица Папалић у Сплиту, Соркочевићи, Пуцићи и други у Дубровнику, Буће, Бизанти и низ представника барског племства — живјели су у пространим кућама, са зрачним и освијетљеним просторијама. Ови људи, којима је била блиска хуманистичка мисао, жељели су домове у којима ће имати удобан живот. Водили су рачуна да простор буде функционално ријешен, али су такође велику пажњу обраћали и спољашњости зграде. Нијесу биле тврђаве власника, како најчешће стамбене куће изгледају у средњем вијеку. То су свијетли домови, отворени према спољашњости многим великим прозорима и порталима. У вријеме када се сва пажња у градитељству поклања изградњи репрезентативних црквених здања, профано градитељство, односно његова умјетничка обрада, било је занемаривано. Касни средњи вијек донио је радикалне промјене у овакво схватање. Готово свака од нових палата постаје архитектонско умјетничко дјело које потврђује да архитектура, и поред ограничења која у случају подизања палата постоје, а то су њихова сврсисходност и практичност, није спутавана креативност у замисли пројекта. Захваљујући томе, вијек ових грађевина није завршаван иселјавањем власника. Оне још дуго настављају да живе, али сада, свој умјетнички живот.

Драгица Бурашевић-Милић